

Imge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-439-4

© Imge Kitabevi Yayınları, Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, 2009

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Mayıs 1993 • 2. Baskı: Ocak 1997
3. Baskı: Ekim 1998 • 4. Baskı: Ağustos 2002
5. Baskı: Mayıs 2005 • 6. Baskı: Ekim 2009
(İlk dört baskı *Çevrebilim* adıyla yapılmıştır)

Kapak
Duysal Yaşar

Dizgi
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Mithatpaşa Cad. No: 62/4 Kızılay-Ankara
Tel: (312) 418 70 93-94 • Faks: 418 10 46
www.pelinofset.com.tr

Imge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10-11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İçindekiler

Altıncı Baskıya Önsöz.....	15
Beşinci Baskıya Önsöz.....	19
Dördüncü Baskıya Önsöz.....	23
Üçüncü Baskıya Önsöz.....	25
Sunuş.....	27
GİRİŞ: ÇEVRE SORUNSALI.....	31
BİRİNCİ BÖLÜM: ÇEVRE VE TOPLUM İLİŞKİLERİ.....	45
I. Çevre, Bilim ve Politika.....	45
A. Kavramlar ve Terimler.....	46
1. Ekoloji.....	46
2. Doğa.....	48
3. Çevre.....	50
4. Siyasal Ekoloji.....	60
B. Yöntem Sorunları.....	63
1. Bilim Dallarının İlgisi.....	63
2. Toplum-Doğa Karşıtlığına Dayalı Yaklaşımlar.....	67
3. İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik.....	73

4. Ekolojik Sorunlar ve Toplumsal Yapılar ...	78
5. Bilim ve Çevre Politikası İlişkisi.....	83
Kaynakça	86
II. Çevre – Toplum Etkileşimi.....	89
A. Tarihçe.....	89
B. Nüfus.....	93
1. Dünya Nüfusunun Gelişme Çizgisi.....	93
2. Dünya Nüfusunun Genel Görünümü	101
3. Nüfusa İlişkin Görüşler.....	107
4. Nüfus Politikasının Önemi.....	111
5. Türkiye'nin Nüfus Sorunu ve Politikaları.....	116
C. İnsan Yerleşimleri (HABITAT)	122
D. Doğal Kaynaklar	134
1. Biyolojik Çeşitlilik.....	134
2. Cansız Doğal Kaynaklar	138
E. Beslenme.....	139
1. Besinsel Düzen Farklılıkları	140
2. Gelişmiş – Azgelişmiş Ülke Ayrımı.....	141
3. Açlık ve Açlıkla Savaşım.....	144
4. Türkiye'nin Beslenme Sorunları.....	147
F. Enerji	149
1. Enerji Kaynakları	149
2. Enerji ve Çevre.....	150
3. Enerji Politikaları	153
G. Çevre Kirliliği	155
Kaynakça	157
III. Çevresel Değerler ve Kirlenme	159
A. Hava.....	160
1. Hava Kirliliğinin Tanımı	161
2. Hava Kirliliğinin Nedenleri ve Sonuçları	162
3. Hava Kirliliği Denetimi	169
4. Gürültü	171

B. Su.....	176
1. Su Kirliliğinin Tanımı	176
2. Su Kirliliğinin Nedenleri.....	177
3. Su Kirliliğinin Çevresel Etkileri	183
4. Su Kirliliği Denetimi	185
C. Toprak.....	187
1. Toprak Kirliliğinin Tanımı.....	188
2. Toprak Kirliliğinin Nedenleri.....	189
3. Toprak Sorunları	191
4. Toprak Sorunlarının Çevreye Etkileri.....	194
5. Türkiye'de Arazi Kullanımı.....	196
D. Flora ve Fauna.....	198
1. Ormanlar.....	198
2. Ulusal Parklar.....	202
3. Çayır ve Mer'alar	203
4. Sulak Alanlar	204
5. Endemik Bitkiler	207
6. Fauna	207
7. Endemik Hayvanlar.....	208
8. Faunaya İlişkin Sorunlar	208
E. Kültürel Çevre	209
1. Kültürel Çevre Tanımı	209
2. Türkiye'de Kültürel Çevrenin Genel Görünümü	210
3. Kültürel Çevreyi Koruma Sorunları	211
F. Çevre Sorunları ve Çevresel Sorumluluk.....	212
Kaynakça	220
IV. Çevre ve Ekonomi	223
A. Ekonominin Kavramlarıyla Çevre	228
1. Çevre Malları.....	228
2. Dışsallıklar	230
3. Ölçüm Sorunları.....	233
4. Ekonominin Türlü Dalları ve Çevre.....	234
B. Çevrenin Ekonomi Politikası.....	236

C. Çevre ve Kalkınma İlişkileri	241
1. Çevreyi Dışlamayan Kalkınma (Ecodéveloppement)	241
2. Sürdürülebilir Kalkınma	243
3. Kapitalist Kalkınma Yolunun Sonuçları	246
Kaynakça	248
İKİNCİ BÖLÜM: ÇEVRECI DÜŞÜNCELER VE HAREKETLER.....	
V. Çevreci Akımların Düşünsel Temelleri	251
A. Kurucu Düşünceler.....	251
B. Derin Ekoloji	259
C. Çevre ve Etik	266
1. Ahlaki Sorumluluk Anlayışları.....	267
2. Çevre Sorunları Karşısında Dinler.....	276
3. İlerlemeci Anlayış ve Heidelberg Çağrısı	279
Kaynakça	282
VI. Çevreci Akımlar.....	284
A. Çevreciliğin Doğuşu: Tüketim Toplumuna Tepki.....	285
B. Çevreci Akımların Türleri	289
C. Çevreci Ütopyalar	299
D. Hayvan Hakları Savunucuları	309
E. İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı.....	311
Kaynakça	316
VII. Türkiye’de Çevrecilik	319
A. Gönüllü Kuruluşlar	319
B. Yeşiller Partisi.....	324
Kaynakça	333

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÇEVRE POLİTİKASI VE YÖNETİMİ	335
VIII. Çevre Politikası Kavramı.....	335
A. İçerik (Öz) Yönünden Çevre Politikaları.....	339
1. Köktenci Çevre Politikaları	339
2. Sorun Çözmeyi Amaçlayan Çevre Politikaları.....	344
B. Yöntem Açısından Çevre Politikaları	347
1. Onarımcı Politikalar	348
2. Önleyici Politikalar	349
C. Çevre Politikasının Etkinliği.....	353
Kaynakça	356
IX. Çevre Politikası Yaklaşımları.....	358
A. Düzenleme Yaklaşımı	359
B. Katılımcı Yaklaşım	367
C. Piyasa Yaklaşımı	375
Kaynakça	382
X. Çevre Politikasının Araçları.....	383
A. Devletin İkili Rolü	385
B. Düzenleyici Araçlar	389
1. Kirlilik Ölçünleri.....	389
2. Yasaklamalar ve Cezalar.....	392
3. Denetimler	393
4. İzin Alma.....	393
5. Bilgi Verme ve Bildirim Yükümlülüğü	393
6. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED).....	394
C. Katılımcı Araçlar.....	397
1. Planlama	398
2. Halka Danışma	402
3. Politika Görüşmeleri	403
4. Bilgi Edinme Hakkı	405
5. Yargı Yoluyla Katılım	407
6. Gönüllü Uygulamalar.....	408
D. Piyasaya Dayalı Araçlar.....	412

1. Çevre Değerleri Üzerinde Özel Mülkiyet Yaratma	412
2. Ekonomik Araçlar	419
3. İzin Belgesi Ticareti	421
Kaynakça	428
XI. Çevre Politikasının Uluslararası Boyutları	431
A. Uluslararası Politika ve Çevre	432
1. Çevrenin Uluslararası Nitelik Kazanması	432
2. Fiziksel Çevre ve Siyasal Boyut	434
3. Kuzey – Güney İlişkileri	435
4. Çevresel Güvenlik	441
B. Uluslararası Örgütler ve Çevre	441
1. Birleşmiş Milletler	442
2. Bölgesel Örgütlenmeler	456
C. Uluslararası Hukuk ve Çevre	471
Kaynakça	481
XII. Türkiye’de Çevre Yönetimi ve Politikası	484
A. Türkiye’de Çevre İçin Örgütlenme	485
1. Merkezi Yönetim	485
2. Yerel Yönetim	502
3. Koruma Bölge Kurulları	506
B. Kalkınma Planlarında Çevre Politikası	508
C. Çevre Politikalarını Belirleyen Temel Mevzuat	515
1. Anayasa	515
2. Çevre Yasası	516
3. Ulusal Parklar Yasası	549
4. Kültür ve Doğa Varlıklarının Korunması	551
5. Boğaziçi’nin Korunması	563
6. Kıyıların Korunması	572
7. İmar Denetimleri ve Çevre	583
8. Genel Sağlığı Koruma Yasası	585

9. Ormanlar ve Ormancılık	589
10. Turizmin Özendirilmesi Yasası	595
11. Su Ürünleri Yasası	599
12. Tarım Topraklarının Korunması	600
13. Türk Ceza Yasası’nda Çevre ve Kent Suçları	608
14. Hayvanların Korunması	611
15. Nükleer Güç Santrallerinin Kurulmasına ve İşletilmesine İlişkin Yasa	615
16. Tütün Ürünlerinin Zararlarına İlişkin Yasa	616
D. Çevrenin Yargı Yoluyla Korunması	619
1. Kamu Tüzesi Açısından	619
2. Özel Tüze Açısından	620
3. Yargı Kararlarından Seçme Örnekler	622
Kaynakça	635
GENEL KAYNAKÇA	637

GİRİŞ

Çevre Sorunsalı

Günümüz toplumlarının çözüm bekleyen sorun alanları arasında ekolojik (çevrebilimsel) sorunlar başta gelmektedir. İnsanlığın parçası olduğu günümüzün çevre durumunu, bir ekolojik bunalım (ekolojik kriz) olarak değerlendirmek de olası. Bununla birlikte, bunalım sözcüğü, kısa dönemde aşılabilecek türden bir sorun çağrışımına yol açarsa, yanıltıcı olur. Pek çok ülkede hükümetlerin 1970'li yıllarda başlayıp genişleterek uygulamaya giriştiği çevre politikalarına ve uluslararası alanda yürürlüğe konulan önlemlere karşın, ekolojik sorunlar çözülmek bir yana yoğunlaşarak sürüyor. Bu bakımdan, bir "ekonomik kriz" gibi aşılabılır, "cumhurbaşkanlığı krizi" gibi gelip geçici, "sinir krizi" gibi denetim altında tutulabilir bir sorundan çok daha derin, çok daha uzun soluklu, çok daha karmaşık bir ekolojik sorunlar yumağı ile karşı karşıya olduğumuzu bilmekte yarar var. Bu, ne yapılırsa yapılsın çözümü olmayan bir insanlık du-

rumuyla yüzleşme içeren yazgıcı bir kötümserlik üretimi olarak anlaşılmalıdır. Buna karşılık, yürürlükteki politikalara ve önlemlere abartılı güven besleyen Pollyanacı bir iyimserliğe savrulur da pek bir yol alınmadığı gerçeği görülmelidir.

Belki de, ekolojik sorunları tüm yönleriyle, nedenleriyle, tarihsel belirlenimleriyle ve tüm gerçekliğiyle ortaya koyan bir bilimsel kötümserlik ile gerçek çözümün yaşama geçirilmesi için gereken umudu ve örgütlü çabayı kararlılıkla sergileyen bir siyasal iyimserliğe aynı anda gereksinim duymaktayız.

Gerçek sorunu ortaya koyabilmek, gerçek çözümün şifresini kırmaktır. Pek çok kimse ve örgüt çevre politikalarının çözüm olarak sunduğu yanıtların yerinde ve uygun yanıtlar olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Bundan önce, çevre politikaları bakımından üzerinde düşünülmesi gereken, politikalarda yanıt verilen soruların doğru sorular olup olmadığıdır. Sorunsal kavramını açıklarken Louis Althusser'in (1996: 67) belirttiği gibi, sorulmuş olan soruların sorusunun ne olduğunu, bir başka deyişle, sorunsalı belirleyebilmek, gerçek sorunu kavrayabilmek bakımından önemlidir. Sorunsalın kendisi, bu soruların bir karşılığı değil, önümüzde duran gerçek sorunlara bir yanıtıdır. Çevrenin korunmasına dönük politikaların yanıtlarını oluşturduğu soruların arkasında yatan soruyu sormak, görüntünün arkasındaki gerçek sorunu saptamak gerekir ki, çevre sorunsalı ile anlatılmak istenen de budur.

Örneğin, bir katı atık politikası, evsel atıkları nasıl yok edebiliriz, yakmalı mıyız, gömmeli miyiz, gelişigüzel bir yerlere mi dökmeliyiz, dönüştürüm (recycling)

etkili olur mu, organik ve organik olmayan atıkları ayrı torbalarda toplamak işe yarar mı, plastik alışveriş torbalarının kullanımını nasıl azaltabiliriz vb. sorulara yanıt oluşturan kuralları ve önlemleri içerecektir. Tüm bu sorular atık sorununun kimi belirtilerini ve öğelerini tanımlar; ama atık sorunsalı, sorulan sorularla verilen yanıtların anlamını da değerlendirmeye olanak verecek biçimde gerçek sorunla ilişki kurar. Atık sorunsalı, toplumsal yapılar gömülü nedenleriyle ve tüm yönleriyle birlikte, belirli bir bütünsellik kavrayışı içeren kuramsal bir çerçeveye dayalı olarak, bu kadar çok atığın üretiliyor olması sorunuyla ilgilenir. Kusurlu sorularla yola çıkıp, kusursuz çözümler üretmek olanaksızdır.

Toplumların üstesinden gelmeye çalıştıkları ekolojik sorunlar, nitelikleri gereği bir bütün oluşturmakta, öğeleri arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Sorunsal sözcüğü, öğeleri birbirine bağlı olan sorunlar bütünü anlamını da içermektedir. Bu anlamda, çevreye ilişkin sorunların tümü, birbiriyle olan ilişkileri çerçevesinde ele alınırsa, bir çevre sorunsalından söz etmek yerinde olacaktır.

Ekolojik sorunların belirtileriyle nedenlerini birbirinden ayırmak konusunda başarısız olmak, sorunsal kavramı güçleştirir. Hava, su, toprak kirliliği, atıklar, salımlar (emisyonlar), asit yağmurları, ormansızlaşma, kaynakların tükenmesi, ozon tabakasının incelmeye, açlık, zenginliğin ve yoksulluğun doğal kaynaklar üzerindeki baskısı, iklim değişimi, biyolojik çeşitliliğin yok olması: tüm bunlar tek tek ve bağımsız sorunlar olmanın ötesinde, birbiriyle ilişkilidir. Bu bakımdan, bunlar, çevre sorunsalının kimi belirtileridir.

Richard Lewontin, "nedenler" ile "aracılar"ın birbirine karıştırılması, insanlığı tehdit eden koşullarla ger-

çekçi biçimde yüzleşmeyi engellemektedir, derken benzer bir ayrımın önemini belirtmektedir. Yasal önlemler ve eylemler, çevreyi bozan, işçiler üzerinde ölümcül etkiler bırakan, kaynakları tüketen, atık yığınları oluşturan belirli bir ekonomik etkinlik biçimini engellemede başarılı olduğunda, sanayi başka kirleticilerin ve atıkların üretildiği, başka kaynakların tüketildiği başka bir etkinlik biçimine kayar. Kömürün yerini petrol aldıkça, kömür üretiminin ve tüketiminin madenciler, toplum ve çevre sağlığı üzerindeki etkilerinin yerini petrolün yol açtığı etkiler almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kirleticiler ve zehirli maddeler, ormansızlaşma, çölleşme, atıklar ve benzerleri, yaşam koşullarının bozulmasının nedenleri değil, yalnızca araçlarıdır. Gerçek nedenler ise, belirli bir üretim tarzının bütünsel bağlamında yatmaktadır (Lewontin, 2000: 105).

İnsanın çevre üzerindeki bozucu etkisinden söz edilebilir. İnsan, doğayı olumlu ve olumsuz yönde dönüştürmektedir. Bununla birlikte, insan, toplumsal bir varlık olarak toplum içinde yaşar. Bu nedenle, insanlığın çevreye olan etkisini, ancak toplumsal yapılara ve ilişkilere yoğunlaşarak anlayabiliriz. Ekonomik, siyasal, ideolojik, yönetsel, dinsel, kültürel yapılar, sınıfsal ilişkiler, kullanılan teknikler, bilim ve teknoloji, üretim, tüketim, bölüşüm ve değişim ilişkileri, yaşam biçimleri, nüfusun büyüklüğü, nüfusun kaynak ve enerji kullanımı, insan etkinliklerinin doğada yarattığı değişimi çözümlerken başvurabileceğimiz anahtar öğelerdir. Soruna böyle geniş bir pencereden baktığımızda ilk insan topluluklarıyla günümüz toplumları arasında ve günümüz toplumlarının kendi aralarında toplum-doğa etkileşimi bakımından oluşan açının, bir başka deyişle de yeryüzünü

tehdit etmekte olan çevresel bozulmanın nedenlerini bulmak olanaktır.

İnsanlık, toplumsal yapıların ve ilişkilerin gereklerine uygun olarak doğayı işlemiş, kullanmış ve ulaştığı bilgi birikimi ve teknik ilerlemeye koşut olarak doğaya egemen olmaya çalışmıştır. İnsanın doğa üzerinde egemenlik kurması, büyük ölçüde yeniçağ bilim anlayışı ile haklı kılınmak istenmiştir. Yeniçağda bilimin hedefi, bilgi elde etmenin yanı sıra, bilgiyi uygulamaya koymaktır. Bilim ile bilimin uygulanması arasındaki ilişki ahlaki değerler ile de yoğrulur. Bu nedenle bilimin uygulanması, egemen ahlaki değerler çerçevesinde doğayı insan için dönüştürme ve kullanma biçiminde algılanmıştır.

Galileo ve Newton gibi fizikçilerin önderlik ettiği mekanik görüşün gelişmesiyle, doğaya egemen olmak, sanki bilimin temel hedefi olmalıymış gibi bir anlayış yerleşmiştir. Bu anlayışa göre, bilim, hem kuramsal bilgi aracılığıyla toplumları aydınlatacak ve insanlığı doğadan bağımsız kılacak, hem de önünü açtığı teknik ilerlemeler aracılığıyla doğanın işlenmesine olanak tanıyarak insanın doğa üzerinde egemenliğini sağlayacaktır.

İnsan ile insanın içinde yaşadığı çevre arasında süregiden ilişkileri çarpık biçimde kavrayarak doğada üstünlük kurmaya yönelik bir arayış yaygınlaşmıştır. Bilimin olanaklarıyla donanan insan, kendini yeterince güçlü gördüğünde doğayı sınırsızca kullanmaya ve sömürmeye başlamıştır. Toplum-doğa ilişkilerinin çarpık kavranışına da bağlı olarak, insanlık, uzun süre doğaya verdiği zararlardan habersiz yaşamıştır.

Özellikle 20. yüzyılın ortalarında, toplumlar, çevreleriyle olan ilişkilerinde bir küme sorun ile karşı karşıya bulduklarını fark ettiler. Kendini evrenin sahibi ola-

rak gören ve doğaya egemen olduğunu sanan insan, günün birinde toplum ile doğa arasındaki ilişkilerin farklı biçimde yeniden kurulmasının kaçınılmaz olduğunu öğrenmek zorunda kalmıştır. Bunun öğrenilmesinde, siyaset felsefesi, toplumbilim, ekonomi başta olmak üzere bilimsel disiplinlerin çevre konularına, çevre ile toplum arasındaki ilişkilere, ortaya çıkan sorunların nedenlerine ilgi göstermesinin etkisinden de söz edilebilir. Böyle bir bilimsel ilginin oldukça gecikmiş olmasının, öğrenme sürecinin de uzamasına yol açtığını ayrıca belirtmek gerekir.

Hava, su, toprak kirlenmesiyle başlayıp bitki örtüsünün ve hayvan topluluklarının yok olmasına ve iklim üzerindeki değişikliklere kadar uzanan çevre sorunları, en azından sorunlarla karşılaşanlarda belli bir gelecek kaygısı uyandırmıştır. Temel bilimlerde kaydedilen hızlı gelişmelerden bu yana, insan, ilk atalarına benzer biçimde yine doğadan korkmaya, evrenin sırrını yeterince çözemediğini ya da yanlış çözdüğünü anlamaya başladı.

Çevre sorunları birdenbire ortaya çıkmamış, zaman içinde birikerek varlığını duyurmuştur. Çevrenin bozulması, bir bütün olarak çevrenin ya da onu oluşturan bileşenlerin, zaman içinde giderek niteliğinin değişmesi, değerinin yitmesidir. İnsan etkinlikleri sonucunda çevreye verilen zararlar, doğanın kendini yenileyebilme yeteneği sayesinde başlangıçta ayırt edilememiş ya da önemsenmemiş, dahası çevrenin zamanla bu kirliliği kendiliğinden yok edeceği düşünülmüştür. Ancak zamanla, sanılanın tersine, çevreye bırakılan kirliliğin nicel ve nitel olarak artmasıyla çevre hızla bozulmaya başlamıştır.

Sanayileşmeye ve kentleşmeye koşut olarak kirlilik de yaygınlaşmıştır. 20. yüzyılda toplumların büyük öl-

çüde kentli toplum olmaları, yani kırdan kente olan göçün hız kazanması ve kentte oturan nüfusun artması, bunun yanında kentlerdeki etkinliklerin yoğunlaşması, kentlerde oluşan çevre sorunlarını geçmişle karşılaştırmayacak bir düzeye taşımıştır.

Yaşam ortamını oluşturan çevre öğelerinin kirlenmesi gözle görülür bir duruma ve tehlikeli bir düzeye erişince, sorunun ayırımına varmamak olanaksızlaşmıştır. Bu tehlikeli düzey ise, genelde, bazı toplumsal yıkım olaylarının sonuçları ile belirlenmiştir. Hava ya da su kirlenmesi sonucunda karşılaşılan kitlesel ölümler, toplumları çevreden kaynaklanan bu sorunlara karşı önlem almaya yöneltmiştir. 1952 yılı Aralık ayında Londra'da kirliliği nedeniyle bir hafta içinde yaklaşık 4000 kişinin yaşamını yitirmesi, çevre sorunlarının niteliğini toplumlara tanıtan ilk örneklerden biri olmuştur. Kirliliği su- lardan elde edilen su ürünleriyle beslenenlerin kitlesel ölümleri ise, insanlığın dikkatini çevreye çeken bir diğer yıkım olayıdır.

Çevre sorunlarının yaygın bir ilgi uyandırmasının bir başka nedeni de çevreden yararlanmanın beraberinde getirdiği ekonomik yüklerdir. Bir yandan üretimde girdi olarak kullanılan doğal kaynakların piyasa fiyatlarındaki artış, öte yandan da atık ve kirlilik gibi çıktıların denetim altında tutulmasına dönük önlemlerin gereklerini yerine getirmenin getirdiği maliyet, üreticilerin olduğu kadar, bu yüklerin yansıtıldığı tüketicilerin de çevreye dönük ilgisini etkilemektedir. Bu yönüyle, sorun, katlanılması gereken ekonomik yüklerden çok, çevresel bozulmaya yol açan üretim ve tüketimin belirleyicisi olan koşullar ve örgütlenme biçimleriyle ilgilidir. Buna ek olarak, izlenen ekonomi politikaları ile

bağlanılan egemen düşünsel yaklaşımdan da ayrı düşünülemez.

Çevre konularını odağına yerleştiren siyasal hareketlerin yükselmesi de toplumsal gündemin biçimlenmesini etkilemiştir. Kirliliğe karşı yerel protestoların, nükleer enerji karşıtı muhalefetin, çevreci grupların ve örgütlenmelerin gelişmesi ve Yeşil partilerin kurularak seçim süreçlerinde yer alması, toplumsal uyanışa yol açtığı gibi, o güne kadar çevreye duyarsız kalan yerleşik partilerin de ilgisini uyandırmıştır.

Büyümenin fiziksel sınırları olduğunun anlaşılması, sınırlı doğal kaynaklara erişimin yalnızca gelişmiş zengin ülkelerin tekelinde olmadığı düşüncesinin gelişmesi, bir dizi tartışmaya da temel oluşturmuştur. Ayrıca kaynak kıtlığı, enerji kaynaklarının sınırlılığı sorununu da çevre gündemine sokmuştur.

Dünya besin maddeleri üretiminin adaletsiz bölümü, dünyanın belli bölgelerinde sürekli açlığa neden olmaktadır. Toplam besin üretimi yeryüzü nüfusunu besleyecek ölçüde olmasına karşın, yıllardır dünyanın gözü önünde, milyonlarca insan açlık, kıtlık, susuzluk, yetersiz beslenme gibi sorunların pençesinde yaşamını yitirmektedir. Uluslararası alana da taşınan tartışmalarda, zengin Kuzey ülkeleri, yoksul ülkelerin nüfus artış hızlarını azaltmalarını isterken, yoksul Güney ülkeleri, kaynaklarının zengin ülkelerce yağmalanmakta olduğundan yakınmaktadır.

Benzer biçimde, öncelikli sorunlar bakımından da Kuzey ile Güney ülkeleri farklılaşmaktadır. Kuzeyin öncelikli sorun alanları, iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, biyoçeşitlilik, çevresel güvenlik iken; Güney daha çok yerel toplulukların geçinme koşullarını ve

yaşarkalma (survival) olanaklarını etkileyen toprağın bozulması, orman kaybı, su kıtlığı, tehlikeli atıklar gibi ekolojik sorunlara duyarlıdır.

Nedenleri ve etkileri konusunda çok farklı düşünceler ve çözümler bulunsa da, çevre sorunları herkesçe kabul edilmektedir. Üretilen çözüm önerileri de birbirinden o denli farklıdır, ama hepsi görünürde aynı hedefe yönelmiştir: Yeryüzünün geleceğini korumak.

Gelecek kaygısı, toplumların çevre sorunlarına daha ciddi olarak eğilmelerinde temel etmenlerden biridir. Yarını güvence altına alma çabasının yönlendirdiği değişik etkinlikler sayesinde bu sorunlar toplumların gündemine yerleşmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U Thant, 1969 yılında, en çok on yıl içinde Birleşmiş Milletler Örgütü üyesi ülkelerin, eski çatışmalarını bir yana bırakarak çevreyi korumak, nüfus artışını yavaşlatmak ve yoksulları kalkındırmak için birleşmelerinin gereği üzerinde duruyordu. U Thant'a göre, eğer gelecek on yıl içinde böyle bir anlaşma sağlanamazsa, bu sorunlar üstesinden gelinemeyecek boyutlara ulaşacaktır.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin altını çizdiği bu sorunlar, bir bakıma, 1968 yılında kurulmuş olan ve insanlığın geleceğini sorgulayan Roma Kulübü'nün de ilgi alanını oluşturuyordu. 1970 yılının Ağustos ayında Roma Kulübü, İnsanlığın İkilemi adlı projesinde kullanılmak üzere Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden (MIT), karşımızda duran sorunun belirtilerini ve etkilerini ortaya koyacak teknik bir yazanak (rapor) istedi. Meadows ve arkadaşlarının yaptığı bu çalışmada, dünya çapında nüfus artışı, gıda üretimi, sanayileşme, doğal kaynakların tüketilmesi ve kirlenmeden oluşan beş temel etkenin karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi araştırıldı.

Büyümenin Sınırları adı altında kamuoyuna sunulan yazanak "değişmek ya da yok olmak" ikilemi üzerine kurulduğundan alabildiğince abartılı ve karamsardı. Yazanak, dünyada süregelen dengesiz gelişmenin önlenememesi durumunda, insanlığı bekleyen yıkımın duyurulması görevini üstlenmişti. Çözüm önerileri arasında bulunan "sıfır büyüme" tezi, özellikle azgelişmiş ülkelerin bakış açısından doğal olarak tepki çekmiştir. Belirtmek gerekir ki, çözümlenmeleri ve önerileri bir yana, kamuoyunun ilgisini çevre sorunlarına çekmek, güncel tartışma konusu yapmak bakımından böyle bir abartmanın yararı da olmuştur.

Bu konudaki tartışmalar tüm sıcaklığı ile sürerken, çevre, 1972 yılı Haziran ayında uluslararası kamuoyunun gündemine girmiştir. Birleşmiş Milletler 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de bir Çevre Konferansı düzenlemiştir. Konferansta kabul edilen "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi", çevrenin korunması ve geliştirilmesi düşüncesinin tüm insanlarca benimsenmesine dönük olarak yol gösterici ortak ilke ve görüşleri içermektedir. Böylece çevre sorunları uluslararası ölçekte kabul edilmiş ve "tek bir dünyamız var" sloganı da belleklere yerleşmiştir.

Birleşmiş Milletler'in düzenlediği bu konferansın en önemli sonuçlarından biri de bu örgüte bağlı bir uzmanlık birimi olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP-PNUE) kurulmuş olmasıdır. Konferans aynı zamanda birçok bölgesel ve uluslararası kuruluşun ve ulusal ölçekte de hükümetlerin çevreyle ilgilenmeye başlamasına yol açmıştır.

Akdeniz'e kıyıdaş ülkelerin başlattıkları Akdeniz Eylem Planı çalışmaları, Baltık Denizi ve Pasifik'te yürütülen işbirliği çalışmaları, bölgesel olarak çevre sorunları-

nun ilgili bölge ülkeleri tarafından öncelikli politikaları arasına alındığının göstergesidir. Ayrıca Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar da izledikleri politikalara çevre boyutunu eklemiştir.

Konferans sonrası dönemde, pek çok ülkede çevreden sorumlu ya bir bakanlık ya da bir birim oluşturulmuştur. Bir yandan artan sorunlara ve kamuoyunun beklentilerine politika yanıtı üretme gerekliliği nedeniyle, öte yandan da uluslararası gelişmelerin ve oluşan çevre bürokrasisinin etkisiyle, çevresel zararın onarılmasını ve kirliliğin denetim altında tutulmasını amaçlayan yasal düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Çevre politikalarının içeriği izleyen yıllarda giderek zenginleşmiş, çeşitlenmiş ve kapsamı genişlemiştir.

Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde 1954'ten başlayarak hemen hemen her on yılda bir düzenlenen dünya nüfus konferansları ile ilki 1976 yılında Vancouver'da, ikincisi ise 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen insan yerleşimleri (Habitat I ve II) konferansları, çevre sorunlarıyla nüfus ve yerleşme sorunları arasındaki bağların kurulmasına yardımcı olmuştur.

Birleşmiş Millet Genel Sekreteri tarafından bağımsız bir komisyon olarak 1983 yılında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, çevre gündeminin oluşmasında bir başka kilometre taşıdır. Komisyonun 1987 yılında yayımladığı *Ortak Geleceğimiz* başlıklı yazanak, "sürdürülebilir kalkınma" anlayışını türlü yönleriyle kapsamlı bir çerçeveye oturtarak kamuoyunun tartışmasına açmıştır. Komisyon, gelişmiş ülkelerin çevreye zarar veren ekonomik büyüme yolunu azgelişmiş ülkelerin de izlemesinin yeryüzü için çevresel bir yıkımla sonuçlanacağı düşüncesinden hareketle, tüm ülkelere sürdürülebilir kalkınma yolunu önermektedir.

En geniş katılımlı toplantılardan biri olan, 1992 yılında Rio'da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, Komisyonun önerisinin uluslararası ölçekte ele alınması olanağını yaratmıştır. Başka belgeler ve bağlayıcılığı olan iki sözleşme yanında, Konferans'ta kabul edilen "Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi", katılan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı benimsediklerini duyuran bir belge niteliğindedir.

Bunu, 2002 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Doruğu izlemiştir. Rio Doruğu'ndan o güne kadar sürdürülebilir kalkınma konusundaki başarımların bir muhasebesi yapılmış, sonucun pek de iç açıcı olmadığı görülmüştür.

Ulusal olsun, uluslararası olsun, çevre gündemine son yıllarda damgasını vuran, iklim değişimi sorunudur. Başta karbondioksit olmak üzere, sera etkisi yaratan gazların salım düzeyini düşürmeye yönelik politikaların önümüzdeki yılların başat tartışma konusu olmayı sürdüreceğine kuşku yoktur. Yeryüzünün geleceğini kurtarmayı amaçlayan çözüm önerilerinin yerindeliğini ve yeterliliğini bu kez iklim sorunu bakımından test etmek gerekecektir.

Elinizdeki kitabın amacı ve içyapısı da yukarıda çizilen çerçeveye uygun olarak oluşturulmuştur. Kitabın amacı, çevre ile toplum arasındaki ilişkileri kavramak, sorunları bilimsel yöntemlerle saptamak, çözüm yolları aramak ve izlenen politikaları değerlendirmektir.

Kitabın üç ana bölümde toplanmış XII altbölümden oluşan bir gövdesi var. Kitaptaki bütünlüğü göstermek üzere bu altbölümler ardışık olarak numaralanmıştır. İlk ana bölümde çevre ve toplum ilişkileri ele alınmak-

tadır. Burada yer alan I. Bölümde, çevreyle ilgili kavramların açıklaması yapıldıktan sonra çevre konularının araştırılmasında karşılaşılan yöntem sorunlarının aşılmasına dönük kimi ipuçları üzerinde durulmaktadır. II. Bölümde, nüfus, doğal kaynaklar, çevresel bozulma gibi çevre ile toplum etkileşimlerinin türlü yönleri tartışılmaktadır. III. Bölüm, toplumun doğaya bağımlılığını ve doğa üzerinde yarattığı bozucu etkileri göstermektedir. Çevresel değerler olan hava, su, toprak, flora ve fauna ile kültürel çevre bakımından yaşadığımız sorunların boyutları burada araştırılmaktadır. IV. Bölümde ise, çevre-toplum ilişkileri üretim etkinliklerine odaklanarak incelenmektedir. Ekonomik büyüme, kalkınma gibi makro ve yatırım projeleri gibi mikro ölçekte çevresel etkilerin neler olduğu ve bunlardan ne ölçüde kaçınma olanağı bulunduğu konusundaki değerlendirmeler, çevre ile ekonomi arasındaki ilişkilerin türlü yönlerini açığa çıkartmaktadır.

Kitabın ikinci ana bölümü, çevre ile toplum arasındaki ilişkileri kavramaya dönük yaklaşımlar ile bu ilişkilerin değişmesini öngören siyasal hareketlerden oluşmaktadır. V. Bölüm, çevreci akımları besleyen düşünceler ile etik ve dinsel anlayışların genel tartışma konularına bir giriş niteliğindedir. VI. Bölümde, çevreci akımlar ve ütopyalar tanıtılmakta, çevreci savaşımın yükselmesiyle çevre hakkının gelişimi arasındaki etkileşim vurgulanmaktadır. VII. Bölümde ise, Türkiye'de gönüllü kuruluşlar ve Yeşiller Partisi olarak iki ana damardan ilerleyen çevreciliğin gelişimi özetlenmektedir.

Kitabın üçüncü ana bölümü ise, sorunları çözmeyi amaçlayan önerilerin ve politikaların değerlendirilmesi- ne ayrılmıştır. VIII. Bölümde, çevre politikasının anlamı

ve türleri ele alınmaktadır. Çevre politikasının ne ölçüde bir değişim öngördüğüne bağlı olarak çevre sorunlarını çözmek bakımından değeri tartışılmaktadır. IX. Bölümde dünyada yaygın olarak uygulanan sorun çözmeye dayalı yaklaşımların sorunları kavrayışı, öncülleri, dayandıkları ilkeler, amaçları ve önerileri incelenmekte ve içerdikleri çelişkiler eleştirel bir gözle vurgulanmaktadır. Bunu bütünleyen X. Bölümde, bu kez, bu yaklaşımların çevre sorunlarını çözmek için sundukları araçlar ayrıntılı biçimde ele alınmakta ve sorun çözme bakımından yeterli ve etkili olup olmadıkları sorusuna yanıt aranmaktadır. XI. Bölümde, çevre sorunlarına uluslararası ölçekte nasıl yaklaşıldığı konusu incelenmekte ve oluşturulan çevre rejimlerinden örneklerle, etkinlik yürüten kurumlara ve örgütlere kısaca yer verilmektedir. XII. Bölümde ise, Türkiye’de çevre politikasının gelişimi, dayandığı ilkeler, yönetsel yapının görünümü gözden geçirilerek, Anayasa başta olmak üzere yasal düzenlemelerde yer alan ve politikaları biçimlendiren kuralların değerlendirmesi yapılmaktadır.

Kaynakça

- ALTHUSSER, Louis, *For Marx*, İngilizceye çev. B. Brewster, Londra, Verso, 1996.
- LEWONTIN, Richard, *The Triple Helix: Gene, Organism and Environment*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2000.